

УДК 141:17

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i33.1053>**Т. І. Чаркіна**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0258-6896>

кандидат історичних наук,

доцент кафедри психології та педагогіки

Харківського національного університету Повітряних Сил імені І. Кожедуба

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Розвиток і становлення інформаційного суспільства дає підстави говорити про формування нової інформаційної культури, яка є складовою частиною загальної культури людства, що включає знання про інформаційне середовище, закони його функціонування та розвитку, уміння орієнтуватися в інформаційних потоках, критично оцінювати та відбирати інформацію, відтворювати її.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство розвивається у стрімкому потоці інформації. Зростання її обсягу, нові інформаційні технології, існування людини в інформаційному середовищі зумовлюють необхідність філософського осмислення концепцій інформаційного суспільства, інформаційної культури.

Вивчення проблем дослідження інформаційної культури дає підставу стверджувати, що вона є теоретичною основою перебудови свідомості суспільства, особи, світових спільнот в умовах глобалізації. Зростання потреб суспільства в інформації, функціонування інформації як продукту інформаційного ринку; закріплення за нею статусу четвертинного сектору економіки, який охоплює інформаційні технології, комунікації, програмування; формування, функціонування, розвиток, вдосконалення інформаційного середовища, надає важливості цьому процесу і не залишає поза увагою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях проблема інформаційної культури піднімається досить часто, але слід зазначити, що у вітчизняних дослідженнях вона належно не висвітлена на концептуальному рівні. Досліджували генезу інформаційної культури вітчизняні автори Н.А. Рубакіна, Н.Б. Зінов'єва, Е.П. Семенов, А.І. Ракітова Г.Ю. Кудряшова, Т.П. Вороніна, В.Л. Іноземцев, Н.В. Лопатіна, С.Т. Мінкіна, Н.В. Огурцова, С.І. Оленев, Е.Л. Шапіро, О.В. Щербініна та ін. Серед зарубіжних авторів слід виділити М. Кастельса, Л. Мінка, С. Нора, Т. Стоуньєра, О. Тоффлера Ю. Хаяші, К. Шеннона, Ф. Емері та багатьох ін. Вчені У. Ешбі, В. Глушков, Н. Ващекін зробили внесок у теорію інформації. Проблеми інформаційного суспільства досліджували І. Алексеева, Г. Бехманн, Р. Жданов, В. Іжболдін, В. Іноземцев, К. Колін, Н. Моїсеев, І. Негодаєв, Л. Ракітов, В. Судаков та ін. Фундаментальні світоглядні, загальнотеоре-

тичні, теоретико-методологічні засади інформаційної культури висвітлено у роботах вітчизняних сучасних авторів О.В. Пруднікової, В. Андрущенко, В. Бебика, Ю. Беха, О. Висоцької, С. Горевалова, Л. Губернського, О. Данильяна, О. Дзьобаня, О. Дольської, С. Жданенко, Ю. Калиновського, В. Копилова, В. Кременя, В. Ляха, В. Огнев'юка, К.І. Беякова, С.Г. Онопрієнко, І.М. Шопіна та ін. Проблеми інформаційної культури у контексті інформаційних воєн і безпеки висвітлені у працях О. Дзьобаня, Д. Кіслова, С. Комова, Д. Ловцова, О. Марунченка, М. Ожевана, В. Пилипчука, Г. Почепцова та ін.

Метою статті є визначення проблемних питань дослідження інформаційної культури сучасного інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Інформаційну культуру визначають як алгоритм поведінки людини в інформаційній сфері, орієнтований на інформаційне забезпечення людської діяльності. Серед дослідників існує думка, що інформаційна культура не є породженням революційних змін останнього часу, оскільки вона є процесом накопичення досвіду, має інформаційний потенціал, виконує кумулятивну функцію. А. Моль, І. Ширмов вважають, що інформаційна культура акцентує увагу на механізмах передавання спадкових і функціональних відомостей у цілісних рамках суспільства [1, с. 17].

Погоджуємося з думкою про те, що інформаційна культура виникає через взаємодію людини й інформації, її оцінки, відбору для практичного використання, організації сумісної інформаційної діяльності [2].

Інформаційна культура існувала протягом існування людства, але в різні періоди мала свої особливості: у первісному, середньовічному, новому, новітньому періодах вона накопичувала способи та засоби передачі інформації, поведінки зі знаками, даними, інформацією, знання механізмів вдосконалення технічних засобів виробництва, зберігання й передачі та відтворення інформації. Сучасна інформаційна культура збрала у собі всі попередні накопичені форми, поєднала їх, розвиває й удосконалює.

Термін «інформаційна культура» виник у першій половині 1970-х років. Першими цей термін стали використовувати книгознавці. Е.П. Се-

менюк, А. Виноградова надали «інформаційній культурі» категоріального статусу у науковому та філософському контексті [3, с. 55].

Поняття «інформаційна культура» пов'язане зі становленням інформаційного суспільства. Головною ознакою сучасного інформаційного суспільства є постійна взаємодія людини з інформацією, яка стала для неї життєвою необхідністю, але інформаційне середовище вимагає необхідності мати знання, уміння, навички оперування інформацією; адаптуватися до змін у засобах і характері комунікації; уміти створювати інформаційні продукти, мати ціннісні установки.

Складовими елементами інформаційного суспільства є не матеріальні ресурси, а інтелект, інформація, знання. До елементів інформаційної культури належать: духовні, матеріальні, практичні надбання суспільства в інформаційній сфері, що втілюються в інформаційну діяльність. Ці надбання охоплюють інформаційну грамотність, рівень підготовки фахівців, котрі займаються інформаційною діяльністю, рівень інформаційної безпеки, розробку та вдосконалення інформаційно-правових норм тощо [4, с. 368].

Інформаційна культура є складовою частиною загальнолюдської культури. Вважаємо, що її слід досліджувати у таких ракурсах, як: інформаційна культура суспільства, інформаційна культура особистості, корпоративна (групова) інформаційна культура.

Термін «інформаційна культура особистості» досліджується багатьма науковцями. Складовими частинами інформаційної культури особистості є: інформаційна (комп'ютерна) грамотність; інформаційна компетентність; інформаційний ціннісно-смісловий компонент; 4) інформаційна рефлексія; 5) інформаційна культуротворчість [5, с. 95], адже, окрім позитивних впливів, інформаційне середовище містить багато загроз: розкриття конфіденційної інформації, знищення та спотворення інформації, зломи, неправомірні втручання у діяльність комп'ютерних систем, виведення їх із ладу та ін. Тому людина повинна бути здатною до критичного оцінювання інформації, тобто «вживати» якісну інформацію.

Інформаційна культура особистості є одним зі складників загальної культури людини. Н. Гендіна називає її динамічною єдністю світоглядних, інформаційно-технологічних, комунікативних та інтелектуально-творчих компонентів; сукупністю інформаційного світогляду та системи знань і вмінь, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність, оптимальне задоволення індивідуальних інформаційних потреб із використанням як традиційних, так і нових інформаційних технологій» [6, с. 59].

Корпоративна (групова) інформаційна культура має свої особливості для людей, котрі об'єд-

нані професійними якостями. Наприклад, спеціалісти у галузі інформаційних технологій, мають ґрунтовні знання у цій галузі, у них сформувався власний сленг на зразок «комп» комп'ютер, «вінт» – вінчестер, «материнка» – материнська плата, «оперативка» – оперативна пам'ять, «клава» – клавіатура та ін. Або інформаційна культура науковців, яка включає вміння працювати традиційними способами з інформацією, так і ті, що пов'язані з використанням комп'ютерної техніки та мереж комунікацій. Крім того, наявність не тільки умінь, але й певних знань, навичок, ціннісних орієнтацій. Вміння використовувати інформаційні платформи, знаходити актуальну інформацію, дотримуватися правил опису джерел, оформлення цитувань тощо.

Отже, «інформаційна культура» поєднує у собі комплексну характеристику особистісних, культурних, професійних якостей, що відповідають вимогам сучасності, і визначальним чинником є інформація: вміння працювати з нею, критично осмислювати, творчо використовувати та відтворювати.

На перший план сьогодні висувається не збір інформації, – підкреслює Е. Тоффлер, – а вміння відшукати у всій масі даних те, що необхідно, правильно проаналізувати відібрані відомості та вчасно доставити їх потрібному замовникові [8].

Інформаційна культура є інтегральним поняттям і формується сумісно із загальною культурою суспільства, а тому сукупність всіх елементів загальної культури впливає на інформаційну культуру. Вважаємо, що формування інформаційного суспільства є важливою концептуальною базою для вивчення генези та розвитку інформаційної культури.

На думку дослідників інформаційної культури, існує три групи факторів, що визначають інформаційне суспільство, ці фактори лежать у його основі: вільний доступ людини до інформації; високий рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій; наявність розвиненої інформаційної інфраструктури суспільства.

І.В. Арістова однією з найважливіших ознак інформаційного суспільства називає відсутність так званих просторових, часових і політичних меж і відкриття суспільству нових можливостей для самореалізації й ідентифікації [7, с. 45].

Дослідження інформаційного суспільства як соціальної й економічної культурної системи почалися із 60-х рр. ХХ ст., саме тоді у науці утвердився термін «інформаційне суспільство». Введений він був американськими і японськими дослідниками. Професор Токійського технологічного інституту Ю. Хаяши і вчений-економіст Ф.Й. Махлуп із США приблизно в один термін ввели у науковий обіг поняття «інформаційного суспільства». Відповідно до іншої версії термін

«інформаційне суспільство» ввели у науковий обіг одночасно американські та японські науковці Т. Умеасо та Ф. Махлуп.

М. Маклюен пов'язував соціокультурний процес із особливостями отримання, переробки й передачі інформації. Ще у 1960-х рр. він висунув тезу, що зміна епох в історії людства визначається панівними засобами комунікації (такими як мова, преса, телебачення, комп'ютер тощо). Основною ознакою інформаційного суспільства були визнані особлива роль знання та заснованих на ньому технологій, домінування інформації, прискорення технічного прогресу, зменшення частки матеріального виробництва у сукупному суспільному продукті, розвиток сектору послуг, підвищення якості життя [8].

Стрімкі зміни у технологічній сфері привели до формування концепцій інформаційного суспільства. Дослідження велися з погляду цивілізаційного підходу до історичного процесу. Так, американський політолог Д. Белл вважав, що суспільство досягає постіндустріальної стадії розвитку, коли трансформуються основи його виробничої діяльності, тобто замість сфери матеріального виробництва під впливом науково-технічного прогресу пріоритетною стає сфера інформаційного обміну та широкого надання різноманітних послуг.

Соціолог А. Тоффлер виділяє три хвилі цивілізації: сільськогосподарську, індустріальну й інформаційну. За допомогою метафори хвилі він підкреслює, що виникнення нової цивілізації – це не спонтанна подія, а довготривалий процес зародження, експансії та занепаду. Причому ці цивілізаційні хвилі діють у світі одночасно, але з різною силою і в різних напрямках. Ці хвилі називає автор технологічними, бо у кожній цивілізації є свої технології виробництва, які мають особливості, та залежать від основного ресурсу. Період в історії людства, який розпочався приблизно у другій пол. 1970-х рр., називає «футурошоком». Тобто таким станом свідомості, коли вона не встигає пристосовуватися до миттєвої швидкості радикальних змін [9, с. 45–50].

Відомий американський економіст П. Дракер сформував нову концепцію, у якій виклав погляди на сучасний стан і перспективи розвитку західної цивілізації. Автор описував тенденції створення посткапіталістичного суспільства. Основними факторами змін визначав: перехід від індустріального господарства до економічної системи, заснованої на знаннях та інформації; подолання капіталістичної приватної власності; формування нової системи цінностей сучасної людини та трансформація ідеї національної держави у бік глобальної економіки та глобального соціуму. Сучасна епоха, на думку автора, – це епоха трансформації капіталістичного суспільства у суспільство знань.

Американський політолог, соціолог Р. Інглгарт є автором теорії постматеріалізму, яка визначає інтеграцію соціально-економічного розвитку, змін у сфері культури і демократизацію в межах єдиного процесу людського розвитку. Вчений розвинув думку про те, що модернізація у соціально-економічній сфері, утвердження цінностей самовираження у культурній сфері та демократизація є невід'ємними компонентами людського розвитку [10].

Таким чином, визначені концепції включили різні складові частини процесів розвитку суспільства: економічні, політичні, інформаційно-технологічні, соціокультурні, що привело до розвитку теорії інформаційного суспільства.

Інформаційна культура формується у глобальному інформаційному просторі, що забезпечує інформаційну взаємодію людей, вільний доступ до інформаційних ресурсів, задоволення власних потреб у інформаційних послугах і продуктах. М. Слюсаревський, визначив інформаційний простір як стан і результат перманентної взаємодії процесів виробництва та споживання інформації, тобто інформаційний простір – це простір розгортання інформаційних процесів від джерела до одержувача інформації. Центром інформаційного простору є суб'єкт, який у ході своєї діяльності створює, накопичує, зберігає та передає інформацію. Суб'єктом може виступати особистість, соціальна група, організація, підприємство тощо [11].

Виокремлюють два підходи дослідження інформаційної культури: інформаційно-технологічний і соціокультурний. Так, у інформаційно-технологічному аспекті інформаційна культура – це культура знання оптимальних способів поведінки зі знаками, даними, інформацією, знання механізмів вдосконалення технічних засобів виробництва, зберігання й передачі інформації, вміння працювати з нею та поширювати. Невід'ємною частиною інформаційної культури у цьому аспекті є знання нових інформаційних технологій. Тобто інформація та способи її трансляції, обробки для використання визначаються як основна рушійна сила прогресу.

У соціокультурному аспекті інформаційна культура – це сукупність принципів і реальних механізмів, що забезпечують розвиток етнічних і національних культур, їхнє включення у загальний досвід людства. У цьому аспекті інформаційна культура є найважливішим засобом формування світового культурного співтовариства, створення світового інформаційного простору. Такий підхід оцінює культуру як першопричину розвитку суспільства й усіх його систем.

Отже, у цьому аспекті інформаційна культура має глобальний характер. Стирання меж між країнами та народами, зміна орієнтирів світової економіки, зростання кількості транснаціональ-

них корпорацій, динамічність, конкурентоздатність, розвиток четвертинного сектору економіки характеризує сучасне інформаційне суспільство й інформаційну культуру, але таке проникнення має не тільки позитивні зміни. Перетворення інформації на зброю в економічній і політичній боротьбі, ведення «інформаційних війн», використання її як засобу керування свідомістю людини, політичних переконань тощо стають новими проблемами досліджень інформаційної культури. Збільшення обсягів інформації у світі, її достовірність, актуальність становлять проблему для людини, для системи освіти, суспільства, через неможливість її осягнення й опрацювання. Вплив глобалізації посилює процеси руйнації локальних культур. Тому перед суспільством постають проблеми збереження культурних традицій, національної самобутності.

Висновки і перспективи подальших пошуків. Інформаційна культура пов'язана зі становленням інформаційного суспільства, головну роль у якому відіграє знання й засновані на ньому технології, домінування інформації, прискорення технічного прогресу, глобалізація явищ і процесів. Головною ознакою сучасного інформаційного суспільства є постійна взаємодія людини з інформацією, яка стала для неї життєвою необхідністю, але виникла і необхідність мати знання, уміння, навички оперування інформацією; адаптуватися до змін у комунікації; уміти створювати інформаційні продукти, мати ціннісні установки.

Означені проблемні питання досліджень інформаційної культури: напрями, концепції формування інформаційного суспільства, підходи до дослідження інформаційної культури дають можливість для ґрунтовного і системного аналізу. Проблеми формування інформаційної культури, використання інформації як зброї, як засобу керування свідомістю людини, ведення «інформаційних війн» можуть стати предметом подальших наукових досліджень.

Література

1. Рамський Ю.С. Інформаційне суспільство. Інформатизація освіти. *Комп'ютерноорієнтовані системи навчання*. Вип. 7. 2003. С. 16–28.
2. Беляков К.І., Онопрієнко С.Г., Шопіна І.М. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір : монографія / за заг. ред. К.І. Белякова. Київ, 2018. 168 с.
3. Семенюк Э.П. Глобализация и социальная роль информатики. *Науч.-техн. информ.* 2003. С. 1–10.
4. Чередник Л.А. Інформаційна культура як складник загальної культури особистості. *«Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття»*: матеріали X міжнародної науково-практичної конференції Одеса. 2016. С. 365–375.
5. Степанов В.Ю. Інформаційна культура сучасного інформаційного суспільства. *Вісн. Харк. держ. акад. культури*. 2009. Вип. 27. С. 91–97.
6. Гендина Н.И. Информационная грамотность и информационная культура личности: международный и российский подходы к решению проблемы. *Открытое образование*. 2007. № 5 (64). С. 58–69.
7. Брижко В.М. Інформаційне суспільство. Дефініції / за ред. Р.А. Калюжного, М.Я. Швеця. Київ : Інтергал, 2002. 220 с.
8. Прудникова О.В. Інформаційна культура: концептуальні засади та світоглядний сенс : монографія. Харків : Право. 2015. 352 с.
9. Toffler A. *The Third Wave* / перевод на русский язык: Тоффлер Э. Третья волна. Москва : АСТ. 1999. 784 с.
10. Инглетарт Р. Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия. Москва, 2001. 462 с.
11. Слюсаревський М.М. Інформаційний простір : критика існуючих визначень і спроба побудови теорії. *Вісник ХДУ. Серія «Психологія, політологія»*. 1999. Ч. 4–5. С. 337–342.

Анотація

Чаркіна Т. І. Проблеми дослідження інформаційної культури. – Стаття.

У статті розглядаються проблеми дослідження інформаційної культури як складової частини загальної культури суспільства. Визначено, що інформаційна культура пов'язана зі становленням інформаційного суспільства, головну роль у якому відіграють знання й засновані на ньому технології, домінування інформації, прискорення технічного прогресу, глобалізація явищ і процесів.

Визначено поняття «інформаційна культура», схарактеризовано її ознаки. Головною ознакою сучасного інформаційного суспільства є постійна взаємодія людини з інформацією, яка стала для неї життєвою необхідністю, але поряд із цим інформаційне середовище вимагає від неї необхідності мати знання, уміння, навички оперування інформацією; адаптуватися до змін у засобах і характері комунікації; уміти створювати інформаційні продукти, мати ціннісні установки.

Дослідження інформаційної культури здійснюються у таких напрямках, як: інформаційна культура суспільства, інформаційна культура особистості, корпоративна (групово) інформаційна культура. Основні концепції формування інформаційного суспільства, включили різні складники процесів його розвитку – економічні, політичні, інформаційно-технологічні, соціокультурні.

Існують два підходи до дослідження інформаційної культури: інформаційно-технологічний і соціокультурний. Перший дає можливість досліджувати культуру знання та поведінки зі знаками, даними, інформацією тощо. Другий – вивчати принципи та механізми, що забезпечують розвиток етнічних і національних культур, їхнє включення у загальний досвід людства.

Проблемами формування інформаційної культури є перетворення інформації на зброю в економічній і політичній боротьбі, ведення «інформаційних війн», використання її як засобу керування свідомістю людини. Збільшення обсягів інформації у світі, її достовірність, актуальність становлять проблему для людини через обмеженість можливостей їх засвоєння. Означені проблемні питання досліджень інформаційної культури

ри дають можливості для осмислення, ґрунтовного і системного її вивчення.

Ключові слова: інформаційна культура, інформаційне суспільство, інформаційний простір, глобалізація, соціокультурний процес.

Summary

Charkina T. I. The problems of research information culture. – Article.

The article considers the problems of research of information culture as a component of the general culture of society. It is determined that the information culture is associated with the development of the information society, where the main role is played by knowledge and technologies based on it, the dominance of information, acceleration of technological progress, globalization of phenomena and processes.

The concept of “information culture” is defined, its features are characterized. The main feature of the modern information society is the constant intercommunication of man with information, which has become a vital necessity for him. At the time the information sphere needs to have knowledge, skills, abilities for operation with information, the information sphere needs to have knowledge, skills, abilities for operate with information; to adapt with changes in the means and nature of communication; be able to create information products, while having values.

The research of information culture is carried out in the following directions: the information culture of society, the information culture of personality, the corporate (group) information culture. The main concepts of development of the information society, included various components of processes of its economical, political, information technology, socio-cultural.

There are two approaches for the studying of information culture: the information technology and the socio-cultural. The first provides an opportunity to explore the culture of knowledge and behavior with signs, datas, information and more. The second studies the principles and mechanisms that ensure the development of ethnic and national cultures, their inclusion in the general experience of mankind.

The problems of forming information culture are the transformation of information into a weapon in the economical and political struggle, waging “of information wars”, using as a mean of managing human consciousness. Increasing the amount of information in the world, its reliability, relevance is a problem for man, due to limited opportunities for their assimilation. These problematic issues of information culture research provide opportunities for understanding, thorough and systematic studying.

Key words: information culture, information society, information space, globalization, sociocultural process.